

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ¹

Своїм завданням Кримінальний кодекс України (далі – КК) має правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК). Для здійснення цього завдання КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, котрі їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК). З наведеного випливає, що засобами (причому єдиними) виконання кримінальним законом його основного (охоронного) завдання є криміналізація і пеналізація. Насправді до осіб, які вчиняють злочини та інші суспільно небезпечні діяння, передбачені КК, можуть застосовуватись не тільки покарання. Одним із відмінних від покарання заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до порушників кримінально-правових заборон (і не лише до них), є спеціальна конфіскація, яка за термінологією чинного КК України може вважатись (хоч і не повністю) іншим кримінально-правовим наслідком вчиненого злочину.

Згідно з ч. 6 ст. 41 Конституції України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Розвиток цього положення знаходимо в ст. 354 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), в якій визначено, що: до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом; конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно, а її обсяг і порядок встановлюються відповідним законодавством. Виходить, що конфіскація в загально-правовому сенсі характеризується такими ознаками: 1) безоплатність вилучення майна; 2) предмети, що конфіскуються, перебувають у власності суб'єкта на законних підставах; 3) результатом застосування

¹ Стаття опублікована: Юридичний вісник України. – 6–19 грудня 2014 р. – № 49–50; 20 грудня 2014 р. – 2 січня 2015 р. – № 51–52; 3–23 січня 2015 р. – № 1–2.

конфіскації є перехід права власності на майно від того чи іншого суб'єкта до держави; 4) конфіскація призначається тільки за рішенням суду. Відповідно, всі інші випадки вилучення майна, звернення його в дохід держави чи інших суб'єктів тощо конфіскацією йменуватись не повинні (нижче буде показано, що в Україні це не завжди так).

Із назви ст. 96-1 КК випливає, що цей захід кримінально-правового характеру є «спеціальним» видом конфіскації майна, а отже, йому мають бути притаманні всі ознаки конфіскації майна в загально-правовому сенсі; поряд із ними вона повинна характеризуватися ще якимись «спеціальними» ознаками. Інакше кажучи, поняття «конфіскація майна» та «спеціальна конфіскація» мають співвідноситися між собою як родові та видові поняття, а системи норм, що регламентують зазначені правові явища, – як інститут і підінститут. Проте, якщо порівняти положення ч. 6 ст. 41 Конституції та ст. 354 ЦК, які встановлюють загальні (родові) ознаки конфіскації майна, з одного боку, та положення статей 96-1 та 96-2 КК, які визначають зміст спеціальної конфіскації, з іншого, то доводиться констатувати, що остання відповідає лише двом загальним характеристикам конфіскації майна: вона застосовується виключно за рішенням суду; конфісковане майно безоплатно переходить у власність держави. Всі інші обов'язкові ознаки конфіскації майна у загально-правовому сенсі не притаманні спеціальній конфіскації, у зв'язку з чим цей законодавчий термін певною мірою може вважатись умовним.

1. Вирішення питання про правову природу спеціальної конфіскації до ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України»

До ухвалення Закону України від 18 квітня 2013 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (далі – Закон України від 18 квітня 2013 р.) спеціальна конфіскація як правовий засіб вирішення питання про речові докази в

кримінальному провадженні регламентувалась приписами КПК України 1961 р. У ст. 78 і ст. 81 цього Кодексу йшлося про те, що гроші, цінності та інші предмети, нажиті чи здобуті злочинним шляхом, передаються в дохід держави, а знаряддя чи засоби вчинення злочину, які належать винному, конфіскуються чи підлягають знищенню. Водночас у низці санкцій норм Особливої частини КК передбачався (передбачається і зараз) обов'язок здійснити конфіскацію певних предметів – знарядь вчинення злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом, тощо (наприклад, статті 176, 177, 201, 203-1, 203-2, 204, 209, 240, 246, 248, 249, 305 КК). Санкції понад 60-ти статей (частин статей) Особливої частини чинного КК передбачають конфіскацію окремих видів майна. Через таку неоднозначну законодавчу позицію в теорії кримінального права тривала досить жвава дискусія щодо правової природи та процесуального значення спеціальної конфіскації. Цілком слушні питання формулював з цього приводу В.І. Тютюгін: чи є спеціальна конфіскація видом покарання, особливим заходом кримінально-правового впливу чи процесуального примусу? Якщо це вид покарання або інший кримінально-правовий захід, то чому в такому разі підстави і порядок його призначення не врегульовані Загальною частиною КК України? [1].

Одна група дослідників [2] вказувала на необхідність відмежування конфіскації майна як виду покарання від спеціальної конфіскації, яка полягає в примусовому безоплатному вилученні в дохід держави знарядь, засобів або предметів злочину, а також грошей, цінностей, інших речей, нажитих (здобутих) злочинним шляхом, навіть у тих випадках, коли таке вилучення передбачене в санкціях статей КК. До речі, така точка зору була пануючою і в радянській кримінально-правовій доктрині [3]. Увага при цьому зверталась, зокрема, на те, що: 1) оскільки спеціальна конфіскація не є покаранням, на неї не поширюються умови призначення конфіскації майна як виду покарання, закріплені в ч. 2 ст. 59 КК; 2) спеціальна конфіскація повинна застосовуватись незалежно від вказівки на це законодавця в санкціях кримінально-правових норм; 3) спеціальна конфіскація, змістом якої є остаточне позбавлення права

власності на відповідне майно, має регламентуватись як кримінально-правовий захід, а не в кримінально-процесуальному законодавстві, яке може передбачати лише тимчасові обмеження прав та свобод людини, обумовлені необхідністю розслідування та судового вирішення кримінальної справи; 4) на майно, здобуте злочинним шляхом, у того, хто вчинив злочин, право власності не виникає (нагадаю, що відповідно до ст. 328 ЦК право власності набувається на підставах, що не заборонені законом), а отже, вилучення цього майна як таке, що не здатне обмежувати право засудженого, не є карою і немає достатніх підстав називати покаранням – конфіскацією.

У розвиток останнього положення хотілось б зазначити, що спеціальній конфіскації може підлягати майно, яке належить засудженому на законних підставах та яке визнається, наприклад, предметом злочину або знаряддям чи засобом його вчинення. Та обставина, що певне майно використовувалось особою як засіб або знаряддя вчинення злочину чи виступало як його предмет, не позбавляє особу права власності на це майно. На мій погляд, точка зору, згідно з якою вилучення в особи майна, що використовується нею для заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, не може розглядатись як обмеження прав і свобод особи, тобто як покарання [4], не впливає із законодавчого визначення поняття покарання (ч. 1 ст. 50 КК). З іншого боку, складно погодитись із тим, що спеціальна конфіскація як примусовий захід кримінально-правового впливу, відмінний від покарання, не має і не повинна носити в майбутньому характер правообмеження. Фактично у випадку конфіскації майна, належного засудженому на праві власності, її зміст складає майнове правообмеження; у випадку конфіскації майна, отриманого в результаті вчинення злочину, вона передбачає фактичне відібрання майна, що перебуває в незаконному володінні [5].

Принагідно вкажу на помилковість непризначення покарання у виді конфіскації майна з тієї причини, що майно не було нажите злочинним шляхом. Полемізуючи з Т.В. Непомнящою, котра стверджує, що конфіскації підлягає саме те майно, яке здобуте злочинним шляхом, а не в процесі трудової

діяльності [6], Н.О. Лопашенко цілком слушно заважає, що конфіскація як вид покарання застосовується щодо всього майна засудженого. Вчинення ним тяжкого або особливо тяжкого корисливого злочину зовсім не виключає того, що до цього засуджений вів законослухняний спосіб життя [7]. Ю.А. Пономаренко також наголошує на тому, що при застосуванні конфіскації майна як додаткового покарання особа, яка вчинила злочин, обмежується в праві власності на певне майно, яке вона придбала на законних підставах. Вимога про законність походження майна пояснюється тим, що лише на таке майно може виникнути право власності, яке і вражається конфіскацією [8]. Показово у зв'язку з цим, що в цивільно-правовій літературі поняттям конфіскації як однієї з підстав припинення права власності не охоплюються випадки оборнення в дохід держави об'єктів безпідставного збагачення (хабарів, прибутків від незаконної підприємницької діяльності тощо) [9].

Варто зазначити, що думки фахівців, які обстоювали положення про невизнання спеціальної конфіскації покаранням, не відзначались одностайністю. Так, В.М. Бурдін, виходячи з того, що спеціальна конфіскація носить характер процесуального примусу і достатньо чітко регламентується в ст. 78 і ст. 81 попереднього КПК України, пропонував виключити вказівку на неї із санкцій кримінально-правових норм [10]. Подібним чином розмірковував В.О. Навроцький, зазначаючи, що інститут спеціальної конфіскації краще регламентувати в кримінально-процесуальному законодавстві тоді, як у КК передбачити тільки загальну конфіскацію – вид покарання [11]. Імпонував такий підхід В.М. Куцу та О.В. Єрмаку [12]. Називаючи регламентовану КПК спеціальну конфіскацію «кримінально-процесуальною», О.К. Марін визначав її співвідношення із передбаченою ст. 59 КК України «кримінально-правовою» конфіскацією як колізію, що має вирішуватись законодавчим шляхом [13]. Прибічниками положення про кримінально-процесуальну природу спеціальної конфіскації наразі виступають, зокрема, К.А. Новікова [14], а також Л.В. Дорош і В.В. Федосєєв,

які водночас розгорнуто і переконливо спростовують тезу про належність спеціальної конфіскації до покарань [15].

О.Я. Кондра вказував, що спеціальна конфіскація не може виконувати завдання кримінально-правової охорони, оскільки вона настає лише постфактум і лише за спеціальних умов наявності певних речей матеріального світу, якими завдається шкода об'єкту. Сам же об'єкт кримінально-правової охорони спеціальна конфіскація охороняти не може та слугує для виконання двох основних завдань: 1) не дати збагатитися за рахунок незаконно здобутого майна, яким було завдано шкоди об'єкту (наприклад, конфіскація незаконно впольованих тварин); 2) вилучити з володіння майно, яке взагалі не може перебувати у володінні на загальних підставах (конфіскація наркотичних засобів, їх аналогів чи прекурсорів тощо). Стверджувалось, що якби спеціальна конфіскація мала кримінально-правову природу, вона була б неможливою у випадку винесення виправдувального вироку, оскільки якщо немає злочину, то, відповідно, немає і кримінально-правових відносин. Натомість чинне законодавство і практика його застосування свідчили про можливість спеціальної конфіскації навіть при винесенні виправдувального вироку (наприклад, у зв'язку відсутністю складу злочину). Тобто для спеціальної конфіскації наявність кримінально-правових відносин не мала значення, для неї буває достатнім здійснення процедури кримінального переслідування [16].

Наведені аргументи, покликані спростувати тезу про кримінально-правову природу спеціальної конфіскації, цікаві, проте не переконують і змушують згадати те, які саме відносини становлять предмет кримінального права. Мені особисто імпонує підхід, у межах якого кримінально-правові відносини поділяються на: 1) загально-регулятивні (пов'язані із криміналізацією та пеналізацією діянь, небезпечних для суспільства, і виникають за наявності двох основних умов – набрання кримінальним законом чинності і досягнення особою певного віку); 2) охоронні (виникають внаслідок вчинення злочину і «розриву» загально-регулятивних відносин); 3) конкретно-

регулятивні (впливають із діянь, що не є злочинами, але із зовнішнього боку нагадують їх, та із посткримінальної поведінки особи) [17]. Тобто неправильно зводити предмет кримінально-правових відносин лише до кримінальної відповідальності. Уточню, що охоронні кримінально-правові відносини варто пов'язувати не тільки із вчиненням злочину, а і з суспільно небезпечними діяннями неосудної особи та особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Обґрунтовано відносячи примусові заходи медичного і виховного характеру до згаданих у ч. 3 ст. 3 КК інших кримінально-правових наслідків, В.І. Борисов і В.С. Батиргарєєва пишуть, що в цьому разі створюється враження про вихід кримінального закону за межі своєї «компетенції». Однак застосування вказаних заходів пов'язане з вчиненням суспільно небезпечних діянь, і це вказує на правомірність їх «вмонтування» в кримінально-правову матерію [18]. Не сприймаючи теоретичну позицію (її обстоює, зокрема, О.В. Наден [19]), згідно з якою норми, покликані регулювати відповідні суспільні відносини, не є кримінально-правовими, зауважу, що немає достатніх підстав і для твердження про застосування спеціальної конфіскації поза кримінально-правовими відносинами.

Не визнаючи спеціальну конфіскацію покаранням, А.А. Музика та О.П. Горох вказували, що цей захід не закріплений у ст. 51, і при його застосуванні не беруться до уваги ні ступінь тяжкості вчиненого злочину, ні особа винного, ні обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, як це відбувається при призначенні покарання. На цій підставі науковці називали погляди авторів, які вважали спеціальну конфіскацію майна покаранням, некоректними. А.А. Музика та О.П. Горох висловлювалися за доповнення КК статтею, яка б визначала спеціальну конфіскацію та підстави її застосування. При цьому положення, які передбачають спеціальну конфіскацію, із санкцій статей Особливої частини КК пропонувалось виключити [20].

М.І. Хавронюк писав, що в деяких випадках спеціальна конфіскація (а саме конфіскація (вилучення) та знищення певних предметів, знарядь,

сировини і матеріалів для їх виробництва) належить до передбачених ч. 3 ст. 3 КК інших кримінально-правових наслідків вчинення злочину, до яких слід відносити будь-які примусові заходи кримінально-правового характеру, здатні поліпшити чи погіршити становище особи. Спеціальна конфіскація характеризувалась згаданим науковцем як типовий захід безпеки, що не носить явно репресивного характеру, має на меті насамперед спеціальну превенцію і може бути застосований поза кримінальною відповідальністю [21]. Виділяючи в системі кримінально-правових заходів протидії злочинності заходи безпеки, І.М. Горбачова пропонувала віднести до них (поряд із примусовими заходами виховного і медичного характеру, примусовим лікуванням, опублікуванням вироку, позбавленням права на керування транспортним засобом тощо) спеціальну конфіскацію [22]. За віднесення спеціальної конфіскації майна до заходів безпеки, що передусім мають регулюватись нормами матеріального кримінального права, – до відмінних від покарання заходів кримінально-правового характеру висловлювались і інші вітчизняні автори [23].

Не можна сказати, що наведена точка зору з питання про правову природу спеціальної конфіскації користувалась одностайною підтримкою. Так, проти розуміння спеціальної конфіскації як заходу безпеки виступили парламентські експерти. У висновку Головного науко-експертного управління Апарату Верховної Ради України (далі – ВРУ) на законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України)» (реєстраційний № 2803 від 15 березня 2013 р.; законопроект згодом ухвалений як Закон України від 18 квітня 2013 р.) зазначалось, що складно зрозуміти, яким чином може запобігти вчиненню нових злочинів конфіскація предметів злочину або майна, одержаного внаслідок злочину, або доходів від такого майна, вилучення «перетвореного майна», або вартості «перетвореного майна» та доходів від нього, конфіскація вартості проданого чи спожитого майна, одержаного внаслідок злочину.

Навіть конфіскація засобів та знарядь вчинення злочину не завжди буде виконувати ту функцію, яку мають забезпечувати заходи безпеки. З огляду на це, навіть у випадку, коли буде визнане за доцільне запровадити в КК спеціальну конфіскацію як захід безпеки, писали парламентські експерти, положення законопроекту слід доопрацювати з метою вилучення з нього згадувань про ті випадки спеціальної конфіскації, які не можуть розглядатись як заходи безпеки. Крім цього, інтерпретація спеціальної конфіскації як заходу безпеки не узгоджується з тією обставиною, що цей захід у законопроекті пропонувався здійснювати поряд з покаранням винної особи, а не замість нього.

Міркування О.С. Пироженка дозволяють частково поставити під сумнів правильність наведених вище міркувань. Так, вилучення знарядь і засобів промислу (знарядь і засобів вчинення злочину) при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК) у сукупності з основним покаранням (наприклад, штрафом) у майбутньому позбавляє можливості знову вчиняти аналогічні злочини, оскільки повторне придбання конфіскованих предметів вимагатиме значних фінансових витрат (спеціальне попередження) [24]. Про це саме веде мову і В.С. Батирагарєєва: «... дієвий запобіжний ефект має конфіскація знарядь, засобів, обладнання та ін., спеціально пристосованих для вчинення злочину або тих із них, що, володіючи необхідними споживчими якостями, полегшили його вчинення» [25]. Вже із сказаного зрозуміло, що мають рацію ті дослідники (зокрема, Н.А. Орловська [26]), які констатують різноманітність (неоднорідність) цілей спеціальної конфіскації, визнаючи останню заходом і безпеки, і компенсації, і реституції.

Інша група науковців [27] вказувала на те, що спеціальна конфіскація встановлена в санкціях статей, передбачена після слова «карається» і має ознаки покарання, а тому законодавець помилково не включив її до системи покарань. Цю «помилку» пропонувався виправити шляхом законодавчого закріплення статусу спеціальної конфіскації як виду покарання, яке мало б

замінити собою існуючу в КК конфіскацію майна. Так, на думку М.М. Панова, правові підстави, за яких застосовується спеціальна конфіскація, можуть бути поділені на два види: 1) кримінально-правові (випадки, коли спеціальну конфіскацію безпосередньо передбачено в санкціях статті Особливої частини КК); 2) кримінально-процесуальні (випадки, коли вирішується питання про речові докази на підставі статей 78 і 81 КПК України). Однак у будь-якому разі спеціальна конфіскація виконує функції додаткового покарання, оскільки: 1) вона є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винуватою у вчиненні злочину, і полягає в обмеженні прав і свобод засудженого; 2) спеціальна конфіскація підвищує репресивний ефект основного покарання, адже винна особа позбавляється певного майна (часто це достатньо цінне майно), що належить їй на праві власності; 3) у всіх випадках спеціальна конфіскація виконує важливу превентивну функцію, бо вона спрямована на запобігання новим злочинам, особливо тим, що вчиняються з використанням певних засобів чи знарядь, а це повністю збігається із завданням кримінального закону (ст. 1 КК України), а також з метою покарання (ч. 2 ст. 50 КК України) [28]

Виступаючи за закріплення спеціальної конфіскації в КК України не як заходу безпеки, а як додаткового покарання, К.П. Задоя писав, що спеціальна конфіскація має застосовуватись судом залежно від обставин конкретної справи на підставі положень Загальної частини КК, що узгоджувалось б із відповідними нормами Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та практикою ЄСПЛ [29].

2. Спеціальна конфіскація в міжнародно-правових актах і зарубіжному законодавстві

Загалом конфіскація засобів (знарядь) вчинення злочину і предметів, здобутих злочинним шляхом, є правовим заходом, що відповідає приписам міжнародного законодавства. Поява норм, присвячених спеціальній конфіскації, у вітчизняному кримінальному законодавстві значною мірою

стала результатом ратифікації Україною низки міжнародних конвенцій, в яких зазначена конфіскація розглядається як важливий матеріально-правовий елемент протидії злочинності – наркоторгівлі, корупції, організованій злочинності, відмиванню брудних доходів тощо.

Так, ст. 5 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. передбачає конфіскацію: доходів, отриманих в результаті вчинення відповідних правопорушень або власності, вартість якої відповідає таким доходам; наркотичних засобів і психотропних речовин, матеріалів та обладнання чи інших засобів, що використовувалися або призначалися для використання яким-небудь чином при вчиненні цих правопорушень; власності, а не доходів, коли доходи були перетворені або змінені на іншу власність; надходжень або іншого прибутку, отриманих від доходів, власності, на яку були перетворені або змінені доходи, власності, до якої були залучені доходи.

У ст. 8 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р. передбачено, що держави-учасниці відповідно до свого внутрішнього законодавства можуть вживати необхідних заходів для конфіскації коштів, які використовувались або були виділені з метою вчинення злочинів, зазначених у ст. 2 цієї Конвенції, і надходжень, отриманих в результаті таких злочинів.

Згідно зі ст. 2 Конвенції РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 р., кожна держава-учасниця Конвенції повинна вживати таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності конфіскувати засоби і доходи, одержані злочинним шляхом або власність, вартість якої відповідає таким доходам. У Конвенції РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 р. вказується, що кожна Сторона забезпечує свою спроможність здійснювати пошук, відстежувати, визначати, заблокувати, заарештовувати і конфіскувати майно законного або незаконного походження, використане або призначене для використання будь-яким чином цілком або частково для

фінансування тероризму, або доходи, одержані в результаті цього злочину, та забезпечити з цією метою співробітництво в якомога більшому обсязі. Цікаво, що в останній із згаданих конвенцій конфіскація розуміється як покарання або захід, призначений судом після розгляду справи стосовно злочину чи злочинів, результатом якого є остаточне позбавлення майна. Таким чином, питання визначення правового статусу заходу, який ми традиційно характеризуємо як спеціальну конфіскацію, є прерогативою національного законодавця.

У ст. 31 Конвенції ООН проти корупції 2003 р. говориться про те, що кожна держава – учасниця вживає максимальною мірою, можливою в рамках її внутрішньої правової системи, заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливої конфіскації: 1) доходів від злочинів, визначених цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; 2) майна, обладнання та інших засобів, які використовувались або призначалися для використання під час вчинення злочинів, визначених Конвенцією. Встановлено, що якщо доходи від злочинів були перетворені (частково або повністю) в інше майно, заходи, зазначені в ст. 31 Конвенції, застосовуються до такого майна. Якщо доходи від злочинів були долучені до майна, придбаного із законних джерел, то конфіскації має підлягати та частина майна, яка відповідає оціненій вартості долучених доходів. При цьому конфіскація визначається як остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу.

Тут не буде зайвим нагадати, що вельми зловбоденною для сучасної України є проблема імплементації положень Конвенції ООН проти корупції 2003 р. про конфіскацію майна, здійснювану поза кримінальним провадженням. Застосування спеціальної конфіскації в правовій системі України поза кримінальним провадженням неможливе, хоча певні конфіскаційні наслідки порушення публічно-правових норм передбачено у регулятивному (зокрема, цивільному та господарському) законодавстві України. Відповідно ж до п. 8 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції держави – її учасниці можуть запровадити вимогу, щоб особа, яка вчинила злочин,

доводила законне походження доходів, ймовірно отриманих внаслідок злочину, або іншого майна, що підлягає конфіскації, – тією мірою, якою ця вимога відповідає, зокрема, основоположним принципам внутрішнього законодавства країни. Вважається, що наведене положення треба відрізнити від скасування тягаря доказування стосовно елементів складу злочину, що безпосередньо стосується принципу презумпції невинуватості.

Багато сучасних держав, узгоджуючи національне законодавство з міжнародно-правовими стандартами, сприйняли ідею презумпції злочинного походження майна, належного особі, засудженій за вчинення певних злочинів (пов'язаних з наркотиками, організованою злочинністю, відмиванням «брудних» доходів тощо). Тягар доказування законності походження майна в цьому разі покладається на засудженого після того, як обвинувачення встановить, що у володінні особи знаходиться майно, вартість якого непропорційна її законним доходам. Вважається, що законодавче запровадження положення про незаконне збагачення як про оспорювану і, врешті-решт, нелегітимну власність означатиме розумне посилення публічних засад у цивільному праві. Тим більше, що практика ЄСПЛ, а також держав, які протягом тривалого часу застосовують цивільну конфіскацію, підтверджує неспроможність доводів про те, що конфіскація в цивільно-правовому порядку порушує право на справедливий судовий розгляд і право власності. Адже володілець майна, як ніхто інший, обізнаний про джерела походження свого майна і може легко продемонструвати їх законність. Пропонований шлях удосконалення законодавства, який дозволить не чіпати конституційний принцип презумпції невинуватості, є більш перспективним, ніж удосконалення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення як окремих корупційний злочин.

У ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено принцип безперешкодного користування власністю, встановлено, що позбавлення майна повинно бути обумовлене низкою умов, а також визнано, що держави-учасниці мають право, серед

іншого, контролювати використання власності у відповідності з інтересами суспільства, приймаючи такі закони, які вони вважають необхідними для цієї мети. Останнє правило засвідчує, що конфіскація встановлюється з метою здійснення контролю за використанням майна, а не для кари, яка виражається в позбавленні особи такого майна, як це закріплено у КК України (ч. 2 ст. 50). У переважній більшості справ ЄСПЛ розглядає конфіскацію в контексті майна, одержаного в результаті вчинення злочину або такого, що мало безпосередній зв'язок зі злочинном (такий підхід відповідає розумінню спеціальної конфіскації в Україні).

Як слушно зазначається в літературі, в міжнародно-правових документах закріплено обов'язок держав урегулювати в своєму національному законодавстві вилучення майна, отриманого злочинним шляхом, доходів від такого майна, засобів вчинення злочину, в тому числі у випадках, коли майно, що підлягає вилученню, перетворене в інше майно або приєднане до іншого майна. Конкретне нормативне втілення міжнародних зобов'язань щодо такої конфіскації здійснюється кожною державою самостійно [30]. Норми міжнародних конвенцій, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, фіксують обов'язок держав-учасниць договорів перебачити в своєму національному законодавстві можливість здійснення відповідних конфіскаційних процедур, але водночас вони не описують їх особливостей [31]. Складно погодитись із Т.Г. Понятовською в тому, що за умови достатнього розроблення та якісного юридичного оформлення конфіскація майна може ефективно функціонувати в будь-якій якості – і як покарання, і як захід безпеки (інший захід кримінально-правового характеру) [32].

Тому і не дивно, що правова природа аналізованого заходу за законодавством різних країнах відзначається багатоманітністю – це і вид покарання, і додатковий наслідок покарання, і захід безпеки, і інший захід кримінально-правового впливу, і кримінально-процесуальний інститут. Наприклад, КК Литви, який передбачає тільки основні покарання і не знає додаткових, виділяє заходи карального впливу, види яких визначені в

спеціальній главі (ІХ) Загальної частини. Одним із таких заходів є конфіскація майна, яке було знаряддям, засобом чи результатом кримінального правопорушення. При цьому майно, передане іншим особам, підлягає конфіскації незалежно від їх притягнення до кримінальної відповідальності, якщо: 1) воно було надано в їх власність для вчинення злочинного діяння; 2) при набутті майна вони знали або повинні були і могли знати, що це майно отримане в результаті злочинного діяння. Якщо майно, що підлягає конфіскації, відсутнє, суд стягує з винного, його спільників та інших осіб відповідну грошову суму. Згідно з КК Литви спеціальна конфіскація може бути застосована поряд із покаранням.

У РФ конфіскація майна як вид покарання була скасована в 2003 р., однак вже в 2006 р. знову з'явилась у КК РФ, однак як спеціальна конфіскація – інший захід кримінально-правового характеру. Фактично російський законодавець запровадив відому більшості європейських країн «двоколійну» систему кримінально-правових санкцій. Якщо при застосуванні конфіскації як виду покарання вилучалося майно, яке законно нажите засудженим або яке не використовується для вчинення злочину, то при застосуванні «нової» конфіскації відбувається відчуження майна, яке здобуто злочинним шляхом або яке використовується для порушення кримінально-правової заборони. «Нова конфіскація» змістовно включила в себе конфіскацію, яка раніше була кримінально-процесуальною [33].

До недавнього часу в більшості країн СНД спеціальна конфіскація визнавалась інститутом не кримінального, а кримінального процесуального права. Однак протягом кількох останніх років ситуація змінилась: норми, присвячені спеціальній конфіскації, з'явилися у кримінальних кодексах більшості цих країн. Лише у Вірменії, Грузії та Узбекистані спеціальна конфіскація згадується в кримінально-процесуальних нормах та, як правило, в контексті вирішення питань про долю речових доказів. Загалом законодавство країн СНД рухається шляхом заміни конфіскації як виду покарання конфіскацією як іншим заходом кримінально-правового характеру (заходом

безпеки тощо), що застосовується тільки щодо майна, отриманого злочинним шляхом, доходів від цього майна і майна, що використовується як засіб (знаряддя) вчинення злочину. На сьогодні з країн СНД лише в кримінальному законодавстві України, Білорусі і Казахстану продовжують співіснувати положення, присвячені як звичайній конфіскації (виду покарання), так і спеціальній конфіскації [34].

3. Спеціальна конфіскація в КК України: поява і метаморфози

У 2013 р. український законодавець врешті-решт сприйняв аргументи тих вітчизняних дослідників, які вважали, що спеціальна конфіскація має стати різновидом кримінально-правового реагування – заходом кримінально-правового характеру, який потребує свого врегулювання в межах Загальної частини КК. Був зроблений черговий законодавчий крок (наскільки вдалих – інше питання) на шляху реалізації ідеї «багатолійності» правових наслідків кримінально караного діяння, яка полягає в поєднанні (співіснуванні, виокремленні) покарань і відмінних від них примусових заходів кримінально-правового характеру.

На підставі Закону України від 18 квітня 2013 р. назву розділу XIV Загальної частини КК було викладено в такій редакції: «Інші заходи кримінально-правового характеру», Кодекс доповнено ст. 96-1 «Спеціальна конфіскація» і ст. 96-2 «Випадки застосування спеціальної конфіскації» і, крім цього, в санкціях частини статей розділу XVIII Особливої частини КК з'явилося згадування про спеціальну конфіскацію. Остання первісно визначалась як примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині КК.

Таке законодавче визначення дозволяло стверджувати, що підставою застосування спеціальної конфіскації є фактичне закріплення спеціальної конфіскації в санкції статті (її частини) Особливої частини КК як заходу кримінально-правового характеру разом із встановленим покаранням, а умовою її застосування – вчинення особою злочину, ознаки якого описані в

диспозиції тієї норми Особливої частини КК, санкцією якої передбачено цей захід кримінально-правового характеру [35]. Тому неточним слід визнати висловлювання Д.О. Балобанової про те, що первинна редакція ст. 96-1 КК передбачала застосування спеціальної конфіскації без обмежень за вчинені злочини [36].

Говорячи про законодавчу підкреслену «іншість» певних заходів, включаючи спеціальну конфіскацію, слід погодитись з Н.А. Орловською в тому, що спеціальна конфіскація є «іншим» заходом переважно щодо покарань, а також тих заходів, які не поєднані з нею у відповідному розділі Загальної частини КК України [37]. До таких заходів можуть бути віднесені, наприклад, примусові заходи виховного характеру.

Аналізуючи положення Закону України від 18 квітня 2013 р., А.О. Данилевський з приводу фрагментарного доповнення санкцій норм КК про відповідальність за службові та «прирівняні» до них злочини словосполученням «спеціальна конфіскація» ставив цілком слушне запитання: чи належать до спеціальної конфіскації інші види конфіскації, зазначені у статтях Особливої частини КК України (наприклад, конфіскація предметів контрабанди; наркотичних засобів; психотропних речовин, коштів, отриманих злочинним шляхом)? За суттю – так, але чому тоді вони називаються по-іншому? Як один із варіантів розв'язання проблеми пропонувалось виключити зі ст. 96-1 КК вказівку на передбачення спеціальної конфіскації в Особливій частині КК України та на будь-які види спеціальної конфіскації в санкціях статей Особливої частини КК [38]. Н.А. Орловська також звернула увагу на відсутність у цьому разі уніфікованої термінології. У зв'язку з використанням в інших нормах КК – тих, що передбачають «спеціальну конфіскацію старого формату», словосполучення «з конфіскацією та знищенням» (а не «спеціальною конфіскацією») авторка ставила слушне питання: чи не є спеціальна конфіскація іншим заходом кримінально-правового характеру лише для певної групи злочинів? [39].

З цього приводу у висновку Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності на законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України)» (реєстраційний № 2803 від 15 березня 2013 р.; законопроект згодом ухвалений як Закон України від 18 квітня 2013 р.), підписаному народним депутатом України А.А. Кожем'якіним, зазначалось, що законопроектом пропонується запровадити спеціальну конфіскацію стосовно корупційних злочинів, вчинюваних із корисливих мотивів. Спеціальна ж конфіскація за інші злочини, передбачена окремими нормами Особливої частини КК, залишається. Змістовно це застереження сприймається, однак навряд чи воно може вважатись задовільним з погляду дотримання правил законодавчої техніки.

Якщо норми кримінального закону, викладені в редакції Закону від 18 квітня 2013 р. і присвячені спеціальній конфіскації, «прив'язувались» до випадків, передбачених Особливою частиною КК, то норми КПК України щодо спеціальної конфіскації за умови їх буквального тлумачення підлягали застосуванню у випадку вчинення будь-якого злочину. В.С. Батиргарєєва справедливо зауважує, що в цьому разі йдеться про вилучення, здійснюване в порядку формування доказової бази, передбаченому нормами КПК, тобто про значно ширше коло випадків, які прямо не можна віднести до ситуацій, в яких підлягають застосуванню положення ст. 96-1 КК України [40]. Тобто між приписами КК і КПК вбачалась колізія, долати яку варто було в законодавчому порядку. Яким же чином вчинив наш законодавець?

На підставі Закону України від 13 травня 2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (далі – Закон України від 13 травня 2014 р.) ст. 96-1 КК викладається в новій редакції, і наразі вона має такий вигляд: «Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному

вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення злочину, передбаченого статтею 354 та статтями 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 розділу XVII Особливої частини цього Кодексу, або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого зазначеними статтями». З огляду на сказане щонайменше здивування викликає таке висловлювання: «Аналіз норм чинного законодавства дає підстави стверджувати, що поняття «спеціальна конфіскація» не містить жодний нормативно-правовий акт» [41].

Створюється враження, що сферу застосування правового заходу, який законодавцем називається спеціальною конфіскацією, істотно скорочено: наразі вона (сфера) обмежується випадками кримінально-правового реагування на вчинення окремих корупційних злочинів. Таку ж думку висловлюють і інші автори, аналізуючи Закон України від 13 травня 2014 р.: «Спеціальна конфіскація майна (в тому числі грошових коштів) застосовується судом у випадках вчинення корупційних злочинів та діянь, що містять ознаки корупційних злочинів... З прийняттям Закону спеціальна конфіскація може застосовуватися судом винятково за умови вчинення злочинів у сфері боротьби з корупцією...» [42]. При цьому Д.О. Балобанова називає необґрунтованим обмеження можливості застосування спеціальної конфіскації тільки за злочини, передбачені статтями 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК [43]. Подібним чином розмірковує О.С. Пироженко, який пише, що за логікою законодавця інші кримінально-правові наслідки вчинення злочинів, не пов'язаних із неправомірною вигодою (яких понад 50 встановлено в санкціях за злочини в різних розділах Особливої частини КК та в яких деталізовано предмет конфіскації), не є конфіскацією в значенні статей 96-1, 96-2 КК. Законом обмежено можливість застосування спеціальної конфіскації вичерпним переліком злочинів та необґрунтовано відокремлено її від інших (схожих за змістом), передбачених у санкціях статей КК наслідків, пов'язаних із конфіскацією конкретизованих предметів [44].

Як бачимо, серед вітчизняних дослідників не зустрічається прибічників іншого (порівняно з викладеним вище) тлумачення позбавленої чіткості ст. 96-1 КК, а саме: спеціальною конфіскацією має визнаватись правовий захід, що полягає у вилученні майна і вказаний як в Особливій частині КК взагалі, так і в статтях 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК зокрема.

Таким чином, замість того, щоб усувати позначену вище колізію між приписами КК і КПК щодо регламентації спеціальної конфіскації, законодавець створив принаймні матеріально-правове підґрунтя для уникнення від спеціальної конфіскації в інших випадках (зрозуміло, крім випадків, безпосередньо передбачених санкціями норм Особливої частини КК), а з питання про правову природу спеціальної конфіскації, що знаходить відображення в нормах Особливої частини КК (крім її розділу XVIII), фактично повернувся до стану речей, існуючого до ухвалення Закону України від 18 квітня 2013 р.

Виходить, що в чинному кримінальному законодавстві паралельно існують два види спеціальної конфіскації: 1) конфіскація певних предметів, передбачена санкціями норм Особливої частини КК (крім її розділу XVIII; щоправда, такий правовий захід *de lege lata* не повинен називатись спеціальною конфіскацією); 2) конфіскація майна як захід кримінально-правового впливу, що застосовується до осіб, які вчинили окремі корупційні злочини (спеціальна конфіскація у вузькому значенні цього поняття).

Цікаво, що в розробленому Кабінетом Міністрів України законопроекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (реєстраційний № 4556 від 25 березня 2014 р.), згодом ухваленому як Закон України від 13 травня 2014 р., зазначалось, що спеціальна конфіскація застосовується у випадках, визначених КК України, за умови вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки злочину, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу. Таке визначення сфери застосування спеціальної

конфіскації як заходу кримінально-правого характеру, не будучи «прив'язаним» до корупційних злочинів, видавалось більш прийнятним порівняно з чинною редакцією ст. 96-1 КК. Згаданий законопроект у частині вирішення питань, пов'язаних із спеціальною конфіскацією, робив ще один крок уперед: цим документом, крім усього іншого, пропонувалось виключити згадування про конфіскацію та знищення конкретизованих різновидів майна з норм Особливої частини КК (відповідних частин статей 176, 177, 201, 203-1, 204, 209, 216, 229, 239-1, 239-2, 240, 244, 246, 248, 249, 300, 301, 305, 321-1, 332, 334, 361-1, 362, 363-1), а так само згадування про спеціальну конфіскацію із санкцій кримінально-правових норм про окремі корупційні злочини. Варто нагадати, що законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо вдосконалення процедур здійснення конфіскації» (реєстраційний № 9208 від 22 вересня 2011 р.) також передбачав виключення вказівок на прояви спеціальної конфіскації з норм Особливої частини КК. У випадку сприйняття такої пропозиції законодавцем була б реалізована конструктивна і підтримувана багатьма вітчизняними дослідниками [45] ідея надання спеціальній конфіскації статусу заходу кримінально-правого характеру, врегульованого не Особливою, а Загальною частиною КК України. Як слушно зазначає К.П. Задоя, оптимальним виходом була б можливість застосування судом спеціальної конфіскації незалежно від виду вчиненого злочину [46].

Дещо іншої точки зору дотримується Н.А. Орловська. На її думку, перелік предметів, які підлягають спеціальній конфіскації, не обов'язково має бути узагальненим, адже на ці предмети вказується в нормах Особливої частини КК України. Спеціальна конфіскація має бути універсальним заходом у тому плані, що вона (її різновиди) має включатися у всі санкції норм Особливої частини КК України, які цього потребують, на єдиних підставах та за однакових умов [47]. На мій погляд, різновиди майна, що підлягають спеціальній конфіскації, хоч і в загальному вигляді, проте вичерпно перераховані в ст. 96-2 КК України (про це йтиметься нижче), а тому зберігати

вказівки на конкретні різновиди майна, яке підлягає вилученню і передачі у власність державі, в нормах Особливої частини КК України (і тим більше збільшувати кількість таких вказівок, посилюючи тим самим казуїстичність кримінального закону) навряд чи доцільно.

На користь пропозиції про виключення вказівки на спеціальну конфіскацію із норм Особливої частини КК хотілось б зазначити і те, що санкції цих норм мають визначати розмір і вид покарань, як про це йдеться у ч. 4 ст. 52, ст. 65 КК), і не включати відмінні від них заходи кримінально-правового характеру, зокрема, спеціальну конфіскацію. Ще М.Д. Дурманов писав, що санкція кримінально-правової норми включає тільки покарання, передбачені кримінальним законом як правові наслідки вчиненого злочину. Інші заходи, які згадуються в санкціях Особливої частини КК, не можна відносити до санкцій кримінально-правової системи [48].

4. Аналіз окремих положень Кримінального кодексу України, присвячених спеціальній конфіскації

Ч. 1 ст. 96-2 КК встановлює, що спеціальна конфіскація застосовується в разі, якщо гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання. Очевидно, що викладені законодавчі положення, які носять універсальний характер, не повною мірою узгоджуються з легальним визначенням поняття спеціальної конфіскації, розрахованим (про що говорилось вище) лише на окремі корупційні злочини. До того ж самі ці

законодавчі положення породжують запитання, пов'язані з точністю та адекватністю використаної термінології.

Так, стосовно речей, знаходження яких у правомірному обігу заборонено, більш прийнятним є поняття не конфіскації, а вилучення і передачі в дохід держави [49]. Видається, що це застереження буде прийнятним і стосовно майна, одержаного внаслідок вчинення злочину, адже права власності на це майно в злочинця виникнути не може. Так само міркує А.А. Гулий, на думку якого вилучення предметів, заборонених для обігу, як і майна, здобутого злочинним шляхом, не є конфіскацією, адже в цьому разі не відбувається притаманне конфіскації позбавлення права власності особи на майно [50].

Щодо законодавчого положення про перехід у власність держави майна – предмета злочину, якщо власника (законного володільця) майна не встановлено (п. 3 ч. 1 ст. 96-2 КК України), то в цьому випадку можна вести мову про зміну правової природи вилучення майна – з конфіскації на перехід у власність держави. Показово у зв'язку з цим те, що В.О. Гацелюк пише про наявність у розглядуваній ситуації субінституту «перехід у власність держави», який має своїм наслідком залишення власнику (законному володільцю) юридичної можливості вимагати повернення майна в цивільно-правовому порядку [51].

Положення статей 96-1 96-2 КК носять імперативний характер (на відміну, наприклад, від ч. 2 ст. 55 КК), і суд не просто має право, а зобов'язаний їх застосовувати. Варто звернути увагу і на те, що, на відміну від покарання, спеціальна конфіскація, яка застосовується як примусовий захід кримінально-правового впливу, не підлягає індивідуалізації – не враховується особа винного, ступінь тяжкості вчиненого ним злочину, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, тощо. Однозначно оцінити такий законодавчий підхід, мабуть, неможливо. На підтвердження цієї тези наведу ситуацію, змодельовану В.С. Батиргарєєвою. Авторка веде мову про екскаватор, який особа зазвичай використовує для здійснення законних робіт, що є основним джерелом існування для цієї особи та її родини, і який одного

разу використано особою для незаконного видобування корисної копалини – піску. Цей екскаватор як засіб вчинення злочину (ст. 240 КК) підлягає спеціальній конфіскації, однак у такому разі виникає низка питань, зокрема: чи відповідають межі соціальної справедливості, що відновлюється за допомогою застосування спеціальної конфіскації, тим обмеженням і позбавленням, якими супроводжуватиметься подальше життя не лише самого винного, а й інших осіб, відповідальність за долю яких він несе? Чи не буде порушено баланс між необхідністю застосування цього заходу і надмірністю наслідків від його застосування? [52]. Ознайомлення з практикою ЄСПЛ (зокрема, рішенням від 6 листопада 2008 р. у справі «Ісмаїлов проти Росії» [53]) наводить на думку про те, що безоплатне вилучення у власність держави екскаватора в порядку застосування спеціальної конфіскації в розглядуваній ситуації може бути визнане ЄСПЛ непропорційним заходом, що порушує справедливий баланс між інтересами суспільства і правами особи.

Спеціальній конфіскації підлягає і майно, яке є доходами від того майна, яке було одержане внаслідок учинення злочину (п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК). Це – будь-яке майно, одержане результатом користування чи розпорядження тим майном, яке було одержане внаслідок учинення злочину. Таким майном можуть бути грошові кошти, одержані внаслідок реалізації зазначеного майна, а також майно, одержане внаслідок його міни (бартеру).

Закріплене в п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК України положення допускає таке, що набуває вигляду конфіскації, припинення права власності на майно особи, яка знала, свідомо припускала або не знала, але могла і повинна була знати, що майно використовувалось як знаряддя або засіб вчинення злочину. Зрозуміло, що зазначене психічне ставлення саме по собі не засвідчує того, що власник (законний володілець) майна вчинив певне правопорушення. Отже, це законодавче положення допускає конфіскацію майна щодо особи, яка не вчиняла злочину або іншого правопорушення і, відповідно, суперечить ст. 354 ЦК, з якої випливає, що конфіскація майна є реакцією держави на вчинене суб'єктом правопорушення. Виходить, що спеціальна конфіскація може

носити характер як санкції за вчинення правопорушення, так і своєрідного «побічного ефекту» (для третіх осіб) від діяння, вчиненого іншою особою. До речі, законопроектом «Про внесення змін до Кримінального та Цивільного кодексів України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» пропонувалось внести зміни до ст. 354 ЦК, передбачивши в ній, що до особи може бути застосовано поряд із конфіскацією спеціальну конфіскацію. Вважалося, що це дозволило б узгодити положення вказаної цивільно-правової норми з існуючим в КК інститутом спеціальної конфіскації. Проте на сьогодні ст. 354 ЦК змін не зазнала.

Обов'язки власників майна визначені ЦК і ГК України. При цьому вказані кодекси не встановлюють обов'язку для власника здійснювати постійний контроль за тим, як належне їм майно використовують інші особи, яким воно було передано в користування (оренда, лізинг тощо), господарське відання чи оперативне управління. В окремих випадках це практично неможливо (особа передала в користування іншій особі автомобіль; після фактичної передачі такого майна вона втрачає реальну можливість здійснювати відповідний контроль). У випадку з юридичними особами реалізація цієї норми є неможливою «в принципі», адже не зрозуміло, як власник (особливо в юридичних особах корпоративного типу) може знати про зазначені обставини. На мою думку, положення про те, що спеціальна конфіскація майна третіх осіб, яке є їх законною власністю та яке було використане іншими особами як засоби чи знаряддя вчинення злочину, виключається лише в тому випадку, коли такі особи «не знали і не могли знати про його незаконне використання», цілком може розраховувати на те, щоб стати предметом розгляду Конституційного Суду України.

З приводу ситуацій, подібних до розглянутої вище, В.О. Гацелюк слушно заважує, спеціальна конфіскація тяжіє до конфіскації *in rem* (відносно речі), на відміну від конфіскації майна фізичної або юридичної особи – конфіскації *in personam* (відносно особи). При конфіскації *in rem* об'єктом її застосування є

«винне» майно незалежно від того, хто є його власником на момент конфіскації; остання є засобом захисту суспільства, не переслідує цілі покарання і має на меті вилучення з обігу майна, пов'язаного зі злочином [54]. Про право держави зробити в своєму законодавстві акцент на процедурі *in rem* у протилежність процедурі *in personam* говориться в розробленому експертами міжнародних організацій ЮНОДК і ЮНІКРІ Технічному керівництві щодо здійснення Конвенції ООН проти корупції.

Встановити межу між випадками спеціальної конфіскації майна, описаними в пунктах 1 і 3 ч. 1 ст. 96-2 КК, інколи проблематично. Наприклад, майно, здобуте злочинцем унаслідок вчинення корисливого злочину проти власності, може одночасно розцінюватись і як таке, що одержане внаслідок вчинення злочину, і як предмет злочину. Пріоритет, вочевидь, має надаватись другому тлумаченню, адже воно допускає можливість повернення майна його власнику (законному володільцю). На користь пропонованого варіанту тлумачення кримінального закону вказує ситуація, описана в літературі. Так, застосування передбаченої ст. 209 КК конфіскації майна, одержаного злочинним шляхом, у випадку, коли є особи, які мають законні права на це майно, призводить до порушень прав законних володільців майна, передбачених міжнародними актами та Конституцією України [55].

Згідно з ч. 2 ст. 96-2 КК якщо гроші, цінності та інше майно, вказане в ч. 1 цієї статті, було повністю або частково перетворене в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає перетворене майно. Якщо конфіскація майна на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок його використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна. Видається, що коректніше в цьому разі говорити про стягнення вартості майна, яке б підлягало конфіскації за його наявності. Натомість В.О. Гацелюк веде мову про субінститут так званої еквівалентної конфіскації, розуміючи під перетворенням майна як фізичну зміну форми існування певної речі, так і різні

форми участі майна в цивільному або господарському обігу [56]. До того ж Конвенція ООН проти корупції також вказує саме на конфіскацію майна, вартість якого відповідає вартості доходів від злочинів, визначених цією Конвенцією. У будь-якому разі вадою ч. 2 ст. 96-2 КК є те, що закріплене в ній положення про так званій вартісноорієнтовний характер спеціальної конфіскації всупереч відповідним міжнародно-правовим рекомендаціям (йдеться передусім про Директиву Європейського Парламенту та Ради від 3 квітня 2014 року № 2014/42/ЄС «Про заморожування та конфіскацію засобів вчинення злочинів та доходів від злочинної діяльності у Європейському Союзі») не поширюється на майно, що виступає як знаряддя чи засоби вчинення злочину.

У ч. 3 ст. 96-2 КК передбачено, що спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання (крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності). Наведене положення, яке допускає конфіскацію не у зв'язку з обвинувальним вироком суду та яке зайвий раз засвідчує відмінність правової природи спеціальної конфіскації від правової природи покарання, з'явилося у КК на підставі Закону України від 13 травня 2014 р. До набрання останнім чинності спеціальна конфіскація не могла бути застосована, якщо суспільно небезпечне діяння не визнавалось злочином (наприклад, особа не була суб'єктом злочину).

У висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ на законопроект, згодом прийнятий як Закон України від 13 травня 2014 р., розглядувана новела зазнала серйозної критики. У своїх міркуваннях парламентські експерти виходили з того, що єдиною підставою кримінальної відповідальності, а отже, застосування заходів кримінально-правового характеру є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК (ч. 1 ст. 2 КК). Таку ж точку зору висловлює

Д.О. Балобанова [57]. Не поділяючи такий підхід, зауважу, що кримінальна відповідальність є типовим (проте не єдиним) елементом у системі заходів кримінально-правового впливу, відомих чинному КК. Вище вже зазначалось, що факт застосування спеціальної конфіскації до осіб, які вчинили не злочин, а інше суспільно небезпечне діяння, не може свідчити про відсутність кримінально-правової природи аналізованого заходу. Крім того (і в цьому вбачається подібність між спеціальною конфіскацією, з одного боку, та примусовими заходами виховного і медичного характеру, з іншого), застосування спеціальної конфіскації може як мати, так і не мати відношення до реалізації кримінальної відповідальності. У випадках застосування спеціальної конфіскації до неосудного, особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або того, хто звільняється від кримінальної відповідальності, спеціальна конфіскація виступає як альтернативний кримінальній відповідальності захід кримінально-правового впливу.

Як слушно зазначається в літературі, за аналогією застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, які (як і спеціальна конфіскація) за своєю природою є заходами кримінально-правового впливу, здійснюється без «прив'язки» до кримінальної відповідальності стосовно осіб, які не є суб'єктами злочину і такій відповідальності апріорі не підлягають [58]. Через те, що спеціальна конфіскація має дуалістичну кримінально-правову природу, вона може застосовуватися як додаток до однієї з форм кримінальної відповідальності або як самостійний кримінально-правовий захід, альтернативний кримінальній відповідальності [59].

Інакше критикує положення про можливість застосування спеціальної конфіскації до того, хто не є суб'єктом злочину, К.П. Задоя. На його думку, суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, та суспільно небезпечна активність (пасивність) неосудних осіб не є правопорушеннями. Відповідно, положення про застосування спеціальної конфіскації щодо таких осіб не узгоджується з ч. 1 ст. 354 ЦК,

згідно з якою конфіскація застосовується в разі вчинення особою правопорушення [60]. На мій погляд, діяння неосудних та осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, охоплюються поняттям правопорушення як суспільно небезпечного або шкідливого діяння, яке порушує норму права [61] Показово, наприклад, що В.М. Куц висловлюється за визнання ексцесів неосудних та малолітніх кримінальними правопорушеннями [62], а Н.А. Орловська вказує на порушення кримінально-правової заборони особою, яка не є суб'єктом злочину [63].

Щодо ч. 3 ст. 96-2 КК зазначу і таке. Факт звільнення особи від кримінальної відповідальності, з одного боку, є свідченням того, що особа вчинила конкретний злочин (і цей факт має бути доведений), а, з іншого, що держава в особі суду у зв'язку з певними обставинами (статті 45–49 КК) відмовилась від застосування до порушника кримінально-правової заборони одного (хоч і основного) заходу кримінально-правового характеру – кримінальної відповідальності. Це, однак, не означає, що інші заходи (в тому числі спеціальна конфіскація) не можуть бути застосовані до особи, яка вчинила відповідний злочин. Аналогічною є ситуація зі звільненням особи від покарання, адже в цьому випадку держава відмовляється лише від одного з проявів реалізації кримінальної відповідальності. Винятком із цього правила є факт звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, як про це прямо зазначено в ч. 3 ст. 96-2 КК. Хоча це і суперечить загальним засадам звільнення осіб від кримінальної відповідальності та суті «багатоколіїності» заходів кримінально-правового впливу, положення ч. 3 ст. 96-2 КК у цьому випадку мають пріоритет, оскільки є більш сприятливими для винуватого.

Ч. 3 ст. 96-2 КК не дає чіткої відповіді на питання, чи застосовується спеціальна конфіскація у випадку звільнення особи від відбування покарання (а не звільнення від покарання). З урахуванням того, що розглядуваний кримінально-правовий захід застосовується навіть при звільненні особи від

кримінальної відповідальності, на поставлене питання треба давати ствердну відповідь.

У ч. 5 ст. 96-2 КК встановлено, що спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином. Таке законодавче положення дозволяє поставити під сумнів тезу В.С. Батиргарєєвої про те, що однією з цілей спеціальної конфіскації є відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, спричинених власнику (законному володільцю) [64]. Так само, як і автор цих рядків, міркує Н.О. Орловська, яка пише, що вважати спеціальну конфіскацію заходом, призначеним для компенсації шкоди або збитків потерпілій особі, не видається можливим; компенсація стосується лише держави [63]. Разом з тим слід відзначити, що В.С. Батиргарєєва послідовно обстоює широке (кримінологічне) розуміння спеціальної конфіскації, стверджуючи, що для аналізу запобіжних можливостей того чи іншого заходу впливу на злочинність важливим є не розв'язання питання щодо правової природи цього заходу, а факт усунення перш за все матеріальної основи для продовження злочинної діяльності за допомогою вилучення у злочинців певного майна.

Згідно з ч. 4 ст. 96-2 КК гроші, цінності та інше майно, зазначені в цій статті, передані особою, яка вчинила злочин або суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину, передбаченого КК, іншій фізичній або юридичній особі, підлягають спеціальній конфіскації, якщо особа, яка прийняла майно, знала або повинна була знати, що таке майно одержано внаслідок вчинення злочину, передбаченого статтею 354, статтями 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК, або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого зазначеними статтями. Викладене законодавче положення із змістовної точки загалом видається слушним. Не зовсім зрозумілим, щоправда, залишається те, чому воно має стосуватись лише спеціальної

конфіскації як заходу кримінально-правового характеру відносно осіб, які вчинили окремі корупційні злочини.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України про спеціальну конфіскацію

Крім двох видів спеціальної конфіскації, відомих КК, які є передбаченими матеріальним законом негативними наслідками для того, хто вчинив злочин (інше суспільно небезпечне діяння), є підстави (звичайно, з певною часткою умовності) вести мову про спеціальну конфіскацію, урегульовану, як і раніше, КПК України. Маю на увазі розраховані на будь-які злочини положення про речові докази. Останніми визнаються матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 98 КПК). Кримінально-процесуальна конфіскація інколи визначається в літературі як інструмент розпорядження речовими доказами [65]. По суті, нормами кримінального процесуального права передбачається застосування спеціальної конфіскації [66].

Застереження про умовність виокремлення спеціальної конфіскації, передбаченої КПК, зроблено через те, що в КПК України від 13 квітня 2012 р. законодавець розмежовує спеціальну конфіскацію та вирішення питання про долю речових доказів, виходячи з того, що кожен із цих правових заходів має свій зміст. К.П. Задоя аргументує виправданість такого розмежування, виходячи з того, що спеціальна конфіскація становить собою інший захід кримінально-правового характеру (визначальними у цьому разі є положення ст. ст. 96-1, 96-2 КК), а вирішення питання про долю речових доказів є специфічним заходом кримінально-процесуального характеру. Стверджується, що прийнявши Закон України від 18 квітня 2013 р.,

законодавець унеможливив ототожнення спеціальної конфіскації та вирішення питання про долю речових доказів, натомість сконструювавши два різних за своїм характером правових заходи, один з яких є матеріально-правовим, а інший – процесуально-правовим. Беззастережна та остаточна відмова від процедури «вирішення питання про долю речових доказів», вважає дослідник, виглядає невиправданою. Однак на рівні КПК така процедура має фіксуватись в окремій частині ст. 100 КПК [67].

Дозволю собі не погодитись із Б.В. Волженкіним, який, аналізуючи законодавство РФ про конфіскацію як захід кримінально-правового характеру, називає неправильним тлумачення майна, що підлягає конфіскації, як речових доказів, оскільки таке майно нібито нічого не доказує [68]. Законодавець (як український, так і російський) традиційно визнає відповідні різновиди майна речовими доказами. Мені імпонує висловлювання про те, що майно, отримане злочинним шляхом, засоби вчинення злочину та майно, обіг якого заборонено чи обмежено, «злите» з доказами [69].

А.М. Ященко, прагнучи відмежувати спеціальну конфіскацію як захід кримінально-правового характеру від передбаченої КПК конфіскації, пише, що спеціальній конфіскації підлягають лише ті гроші, цінності та інше майно, які не є речовими доказами, і тільки у випадку, якщо вона передбачена у відповідній санкції статті Особливої частині КК [70]. Чинне законодавство України не дозволяє погодитись з першою виділеною ознакою. Насправді має місце перетинання конфіскацій у різних правових галузях [71], що може розглядатись як прояв дифузії галузей права. Щодо другої ознаки, то, як вже зазначалось, унаслідок ухвалення Закону України від 13 травня 2014 р. буквальне тлумачення закону не дозволяє називати спеціальною конфіскацією вилучення майна у випадках, передбачених Особливою частиною КК України (за винятком її розділу XVIII).

Введення до КК положень про спеціальну конфіскацію ускладнило як процедуру здійснення конфіскації, так і встановлення співвідношення конфіскації, визначеної в ст. 100 КПК України, та конфіскації предметів,

передбаченої нормами Особливої частини КК України [72]. Чітко не визначивши співвідношення між вилученням майна, здійснюваним на підставі кримінального і кримінально процесуального законодавця, законодавець водночас уніфікував процесуальний порядок такого вилучення.

Ч. 9 ст. 100 КПК продовжує слугувати матеріально-правовою підставою для вилучення пов'язаного із вчиненням злочину майна, і таке вилучення не є спеціальною конфіскацією. На мою думку, вдосконалена ч. 9 ст. 100 КПК, уособлюючи кримінально-процесуальну форму реалізації спеціальної конфіскації, має бути збережена як норма, що містить описання правових заходів, відмінних за своєю правовою природою від спеціальної конфіскації, і водночас повинна узгоджуватись з ч. 1 ст. 96-2 КК, що визначає коло предметів, до яких може бути застосована спеціальна конфіскація. Наразі ця кримінально-процесуальна норма навряд чи виправдано містить матеріально-правові положення, які до того ж дублюють положення КК України, а також ставить питання, пов'язані з точністю і вдалістю наведених у ній формулювань.

Наприклад, формулювання п. 1 ч. 9 ст. 100 КПК «не знав і не міг знати про їх незаконне використання» фактично не є універсальним, оскільки непридатне для вирішення ситуацій, коли власником (законним володільцем) майна є юридична особа [73].

Згідно з п. 1 ч. 9 ст. 100 КПК підлягають конфіскації, крім усього іншого, гроші, цінності та інше майно, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення. Ст. 96-2 КК нічого не говорить про конфіскацію такого майна, у зв'язку з чим використання терміну «конфіскація» в цьому випадку слід визнати недоречним при тому, що по суті питання вирішено правильно. Примусове вилучення в особи вказаних предметів має розглядатись як відмінне від спеціальної конфіскації вирішення питання про долю речових доказів.

П. 4 ч. 9 ст. 100 КПК встановлює, що майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а у разі необхідності – передається до

криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання. Оскільки відповідно до ст. 96-1 КК спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави певних предметів, передача останніх до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам, має іншу юридичну природу і також має розглядатись як складова вирішення питання про долю речових доказів – відмінний від спеціальної конфіскації правового заходу.

Питання про застосування спеціальної конфіскації може вирішуватись, наприклад, ухвалою суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 288 КПК), ухвалою про застосування примусових заходів медичного характеру та закриття кримінального провадження (ч. 2 ст. 500 КПК), ухвалою про застосування примусових заходів виховного характеру та закриття кримінального провадження (ч. 2 ст. 513 КПК), або ухвалою суду, постановленою на підставі клопотання слідчого чи прокурора (ч. 9 ст. 100 КПК України). Інакше кажучи, застосування спеціальної конфіскації, хоч і можливе лише в межах кримінального провадження, не «прив'язане» вітчизняним законодавцем до обвинувального вироку суду. Фактично чинне законодавство дозволяє суду застосовувати спеціальну конфіскацію як у поєднанні з будь-яким іншим заходом кримінально-правового характеру, що може застосовуватись в разі вчинення особою злочину, так і застосовувати її тоді, коли жоден інший захід кримінально-правового характеру застосований бути не може [58; 74].

Отже, на сьогодні безоплатне вилучення і передача в дохід держави знарядь, засобів або предметів злочину, грошей, цінностей, інших речей, нажитих (здобутих) злочинним шляхом, деяких інших різновидів майна, пов'язаних із вчиненням кримінально караних діянь, здійснюється на підставі норм як КК, так і КПК України. Співвідношення цих норм є доволі заплутаним. Незважаючи на те, що в 2013 р. в Україні був зроблений серйозний і загалом прогресивний крок на шляху утвердження матеріально-

правової природи спеціальної конфіскації та її законодавчого закріплення як одного із кримінально-правових заходів, альтернативних покаранню, сьогоднішня законодавча регламентація спеціальної конфіскації не позбавлена вад. До них передусім варто віднести те, що законодавче визначення поняття спеціальної конфіскації (ст. 96-1 КК), чомусь розраховане лише на окремі корупційні злочини, не узгоджується з іншими положеннями кримінального закону – а саме статтею 96-2 КК, яка закріплює випадки застосування спеціальної конфіскації і формулювання якої носять універсальний характер, а також із санкціями норм Особливої частини КК України (крім її розділу XVIII), які передбачають вилучення і знищення певних різновидів майна, що вкотре зумовлює невизначеність правової природи цього заходу. Переконаний у тому, що вдосконалена ст. 96-1 КК повинна в узагальненому вигляді вказувати на те, що спеціальна конфіскація застосовується у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки злочину. Крім цього, пропоную виключити згадування про конкретні прояви спеціальної конфіскації із санкцій норм Особливої частини КК. Формулювання кримінального закону, присвячені спеціальній конфіскації, мають бути максимально узгоджені з нормами КПК України, які визначають правову долю речових доказів, і, по можливості, з нормами цивільного законодавства, а це актуалізує проведення міждисциплінарних досліджень позначеної проблематики. Бажано і те, щоб удосконалення законодавства, присвяченого спеціальній конфіскації, відбувалось паралельно з визначенням долі конфіскації майна як виду покарання.

1. Тютюгин В.И. Применение наказания по УК Украины 2001 г. (противоречия, несоответствия и неточности законодательного регулирования) // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення / матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 7–8 квітня 2006 р. – Львів, 2006. – Ч. 1. – С. 286.

2. Азаров Д.С. «Спеціальна» конфіскація: співвідношення кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення / матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 7–8 квітня 2006 р. – Львів, 2006. – Ч. 1. – С. 144; Горбачова І.М.

Розмежування конфіскації і спеціальної конфіскації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v32/39.pdf>; Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. – Луганськ, 2012. – С. 350; Назимко Є.С. Щодо статусу спеціальної конфіскації // Адвокат. – 2009. – № 6. – С. 22–24; Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву України: монографія. – Х., 2009. – С. 290–292; Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і допов. – Х., 2010. – С. 340; Палій М., Назимко Є. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує свого вирішення // Підприємство, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 125–127; Палій М.В., Назимко Є.С. Деякі питання кримінально-правового статусу спеціальної конфіскації майна // Теоретичні і прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. – Луганськ, 2011. – С. 377–383; Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: дис. ... канд. юрид. наук. – Запоріжжя, 2005. – С. 122–123; Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. – К., 2004. – С. 307.

3. Гальперин И.М., Мельникова Ю.Б. Дополнительные наказания. – М., 1981. – С. 56–58.

4. Михайлов В.И. Институт конфискации имущества в международном праве и некоторые тенденции его развития в законодательстве государств СНГ // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Х., 2008. – С. 279.

5. Борченко Д.Ю. Конфискация имущества как мера уголовно-правового характера: понятие, природа, социальное предназначение и порядок применения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2007. – С. 19.

6. Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы. – СПб., 2006. – С. 652.

7. Лопашенко Н.А. Уголовная политика. – М., 2009. – С. 175.

8. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву України: монографія. – Х., 2009. – С. 289–292.

9. Енциклопедія цивільного права України / відп. ред. Я.М. Шевченко. – К., 2009. – С. 452.

10. Бурдін В.М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін // Життя і право. – 2004. – № 4. – С. 46.

11. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник – К., 2006. – С. 411.

12. Куц В.М., Єрмак О.В. До проблеми конфіскації у кримінальному праві України // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 50–51.

13. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. – К., 2003. – С. 95–97.

14. Новікова К.А. Обмеження волі як вид покарання: дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2014. – С. 186–187.

15. Дорош Л.В., В.В. Федосєєв. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України: монографія. – Х., 2014. – С. 214–228.

16. Кондра О. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 276–286.

17. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. Т. I: Преступление и наказание. – СПб., 2008. – С. 516–522.
18. Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5. – Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х., 2013. – С. 335.
19. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2013. – 40 с.
20. Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: монографія. – Хмельницький, 2010. – С. 109–113; Музика А.А., Горох О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія. – К., 2012. – С. 115–120.
21. Хавронюк М.І. Нові види покарання: чи потрібно їх передбачати у Кримінальному кодексі України? // Альманах кримінального права: збірник статей / відп. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. – 2009. – Вип 1. – С. 408–409; Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Украины / под ред. Н.И. Мельника, Н.И. Хавронюка. – 8-ое изд., перераб. и доп. – Х., 2011. – С. 21–22.
22. Горбачова І.М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2008. – С. 14, 16.
23. Гуторова Н., Шаповалова О. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи // Право України. – 2010. – № 9. – С. 59–65.
24. Пироженко О.С. Спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового впливу // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – Вип. 14. – С. 184/
25. Батиргареева В.С. Спеціальна конфіскація як засіб запобігання злочинності в Україні // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 27. – Х., 2014. – С. 103
26. Орловська Н.А. Спеціальна конфіскація як «інший» захід кримінально-правового характеру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsij>.
27. Соболева О.О. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описане чи підлягає конфіскації: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2012. – С. 33–34; Собко Г.М. Конфіскація за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008. – С. 13; Галкин Р.П. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны недр: некоторые проблемы совершенствования санкции статьи 240 УК Украины // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 7. – 2008. – С. 22–25.
28. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф., акад. АПрН України В.І. Борисов. – Х., 2009. – С. 142–145.
29. Задоя К.П. Нормативне (законодавче) вирішення питання про юридичну природу спеціальної конфіскації майна de lege ferenda // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2. – С. 78–81.
30. Михайлов В.И. Институт конфискации имущества в международном праве и некоторые тенденции его развития в законодательстве государств СНГ // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Х., 2008. – С. 277.

31. Задоя К.П. Значення положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 року для нормативної характеристики спеціальної конфіскації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii>.
32. Понятовская Т.Г. Уголовно-правовая сущность конфискации имущества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2013/6755/pdf/sdrs03_s67_70.pdf.
33. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография / под общ. и науч. ред. д. ю. н., проф., заслужен. деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М., 2009. – С. 319; Михайлов В.И. Законодательное закрепление конфискации имущества: позитивный анализ // Уголовное право. – 2008. – № 2. – С. 55.
34. Михайлов В.И. Институт конфискации имущества в международном праве и некоторые тенденции его развития в законодательстве государств СНГ // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Х., 2008. – С. 290; Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права: учеб. пособие / науч. ред. проф. Н.Ф. Кузнецова; отв. ред. проф. В.С. Комиссаров. – М., 1998. – С. 119–132; Горбунов М.М. Місце спеціальної конфіскації у законодавстві країн СНД // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 7 лютого 2014 року / відп. ред. юрид. наук, академік С.В. Ківалов; ред. кол.: проф. В.Д. Берназ, проф. Є.Л. Стрельцов, доц. Н.А. Орловська. – Одеса, 2014. – С. 83–84.
35. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. – Х., 2014. – С. 265–266, 268.
36. Балобанова Д.О. Запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у контексті дослідження динаміки кримінального права // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9–10 жовтня 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х., 2014. – С. 211.
37. Орловська Н.А. Актуальні питання системи покарань у контексті побудови санкцій норм Особливої частини КК України // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 308.
38. Данилевський А. Заходи кримінально-правового впливу // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовтня 2013 р.). – К., 2013. – С. 50–51.
39. Орловська Н.А. Актуальні питання системи покарань у контексті побудови санкцій норм Особливої частини КК України // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 308.
40. Батиргареева В.С. Спеціальна конфіскація як засіб запобігання злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii>.
41. Яра О. Нормативно-правове регулювання конфіскації за злочини, що посягають на окремі об'єкти інтелектуальної власності // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 7. – С. 86.
42. Підписано новий антикорупційний закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://marchenkodanevych.com/uk/press-centre/publications/52-corporate-m-and-a/895-anticorruptionlaw>.
43. Балобанова Д.О. Зазначена праця. – С. 211.

44. Пироженко О.С. Спеціальна конфіскація у кримінальному та кримінально процесуальному праві України: нові положення, нові виклики // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9–10 жовтня 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х., 2014. – С. 407, 409.

45. Пироженко О.С. Спеціальна конфіскація: актуальні проблеми і перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 27. – Т. 3. – С. 62–66; Данилевська ЮО. Ще раз про спеціальну конфіскацію // Суспільство, правопорядок, злочинність : теоретичні та прикладні проблеми сучасної науки: матеріали науково-практичного семінару (м. Миколаїв, 22 травня 2015 р.); упорядник д.ю.н., доц. Є.О. Письменський. – Миколаїв, 2015. – С. 15–17; Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2015. – С. 11; Задоя К. Інститут спеціальної конфіскації в правовій системі України: Quo Vadis? // Юридичний вісник України. – 24–30 жовтня 2015 р. – № 42.

46. Задоя К.П. Вирішення питання про долю речових доказів та документів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року як правовий захід, відмінний від спеціальної конфіскації // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 4. – С. 104.

47. Орловська Н.А. Актуальні питання системи покарань у контексті побудови санкцій норм Особливої частини КК України // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 309.

48. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. – М., 1963. – С. 119.

49. Шаблинская Д.В. Специальная конфискация в уголовном праве // Юридический журнал. – 2007. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.miu.by/journals/item.uj/issue.10/article.8.html>.

50. Гулый А.А. Уголовная ответственность за незаконные действия в отношении имущества, подвергнутого описи или аресту либо подлежащего конфискации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 30–31.

51. Гацелюк В.О. Про міждисциплінарний характер дослідження впливу інституту спеціальної конфіскації на теорію криміналізації суспільно небезпечних діянь // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9–10 жовтня 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х., 2014. – С. 181–182.

52. Батиргареева В.С. Спеціальна конфіскація як засіб запобігання злочинності в Україні // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 27. – Х., 2014. – С. 107.

53. Рішення Європейського Суду з прав людини від 6 листопада 2008 р. у справі «Ісмаїлов проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=39:-1-r-c-&catid=11:2010-03-05-23-51-41&Itemid=8.

54. Гацелюк В.О. Зазначена праця. – С. 181.

55. Чернов Д.Г. Юридична колізія між ст. 209 КК та Конституцією України // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю». – Івано-Франківськ, 2014. – С. 186–188.

56. Гацелюк В.О. Зазначена праця. – С. 182.

57. Балобанова Д.О. Зазначена праця. – С. 211.

58. Казанець О.І. Правове регулювання спеціальної конфіскації в контексті прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері

державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням плану дій щодо лібералізації Європейським союзом візового режиму для України» № 4556 від 25.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/05may2014/09.pdf>.

59. Єрмак О.В. Місце спеціальної конфіскації в механізмі протидії злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/Ikonf/6.pdf>.

60. Задоя К.П. Окремі зауваження щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо вдосконалення процедури здійснення конфіскації» // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1. – С. 31; Задоя К.П. Нормативне (законодавче) вирішення питання про юридичну природу спеціальної конфіскації майна de lege ferenda // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2. – С. 84.

61. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclop.com.ua/content/view/1259/58/1/23/#41491/>

62. Куц В.М. Від дихотомії «злочин-покарання» до кримінального правопорушення та кримінально-правових засобів реагування // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у XXI столітті», 15–16 листопада 2013 р., Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». – Львів, 2013. – С. 54.

63. Орловская Н.А. Актуальные проблемы уголовно-правовой регламентации специальной конфискации // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі: Матер. Інтернет-конф., присвяченої пам'яті Л.В. Багрій-Шахматова, 27 грудня 2013 року, м. Одеса. – С. 111–114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://onua.edu.ua/downloads/crime_pravo/internet-conf-27122013.doc.

64. Батиргареева В.С. Цілі спеціальної конфіскації у системі запобігання злочинності // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю». – Івано-Франківськ, 2014. – С. 9–12.

65. Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2010. – С. 186–187.

66. Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5. – Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х., 2013. – С. 337.

67. Задоя К.П. Вирішення питання про долю речових доказів та документів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року як правовий захід, відмінний від спеціальної конфіскації // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 4. – С. 101–104.

68. Волженкин Б.В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963 – 2007 гг.). – СПб., 2008. – С. 704.

69. Михайлов В.И. Институт конфискации имущества в международном праве и некоторые тенденции его развития в законодательстве государств СНГ // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Х., 2008. – С. 282.

70. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. – Х., 2014. – С. 265–266, 268.

71. Лопашенко Н. Уголовно-правовая и уголовно-процессуальная конфискация (анализ соотношения на основе судебной практики) // Уголовное право. – 2011. – № 5. – С. 123.

72. Горпинюк О.П. Порушення правил юридичної техніки між положеннями КПК та КК України // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9–10 жовтня 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х., 2014. – С. 389.

73. Задоя К.П. Окремі зауваження щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо вдосконалення процедури здійснення конфіскації» // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1. – С. 32–33.

74. Задоя К.П. Значення положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 року для нормативної характеристики спеціальної конфіскації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii>.